

ORNAMENTIKA AZ ÉPÍTÉSZETI KARAKTEREN TÚL

A mintázatok identitásképző szerepe a szociális építészetben a gyöngyösi
Rusz-ház példáján keresztül

TDK 2022

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar

Lakóépülettervezési Tanszék

Faur Csenge

Konzulens: Dankó Zsófia DLA

Tartalomjegyzék

Absztrakt

ORNAMENTIKA

Ornamentika az építészetben

A szecesszió ornamentikája

Medgyaszay István

Élete

A vasbeton művészi formája

Erdélyi tanulmányút

Indiai kutatása

A Rusz-házról

SZOCIÁLIS LAKHATÁS

Tematika, korábbi tapasztalatok

Pszichológiai háttér

Építészeti formálás

Szociális lakhatásban alkalmazott ornamentika

A RUSZ-HÁZ PÉLDÁJA

A Rusz-ház átalakítása

Anyaghasználat

Motívum

KONKLÚZIÓ

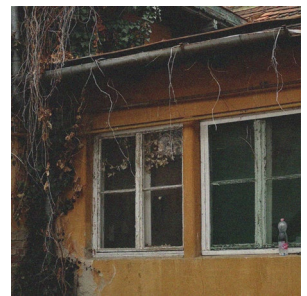
Képek

Források

Absztrakt

Az egyetem Komplex tervezés tárgyának keretein belül kezdtem el foglalkozni az ornamentika jelentőségével. Egy szecessziós stílusú épülettel, a Medgyaszay István által tervezett Rusz-házzal foglalkoztunk/foglalkozunk a Szociális Lakhatási Műhely tematikáin belül. A kutatási és tervezési folyamat során arra jutottam, hogy nem csak a helyszín ideális a szociális lakhatási funkció számára, de az építész munkásságának és az épület történetének behatóbb megismerése inspirációt és végül megoldást nyújtott az érzékeny témából fakadó, felmerülő kérdésekre. Szecessziós építészeink és Medgyaszay által újra felfedezett és újraértelmezett népi formavilág az esztétikán túl a magyar nemzeti identitás és építészeti stílus kérdését feszegette, kutatta. Az ornamentika tárháza és alkalmazása olyan kapcsot jelentett a műemléki épület és az új funkció között, amivel az újonnan tervezett épület illeszkedni tud mind a Rusz-ház stílusához és értékeihez, mind a kortárs építészeti igényekhez, ezzel több, mint egy évszázad különbségeit áthidalva.

A kutatás folyamán céлом megismerni az ornamentika kulturális és építészeti jelentőségét, „szemantikáját”, ennek történeti és kortárs használatát; a szecessziót, mind nemzetközi, mind magyar vonatkozásaiban; megérteni Medgyaszay István vasbeton művészetének mélységeit. A funkció tekintetében olyan nemzetközi példákat igyekszem találni, ahol az ornamentika és népművészet jelentős szerepet játszik a társadalmi infrastruktúra fejlesztésében, akár a szociális építészet eszközeként. Elsődleges és főleg másodlagos források alapján dolgozom föl a témát: helyszín és épületbejárások alkalmával igyekszem bővíteni a látókörömet, ornamentikai mintagyűjtések mellett a vonatkozó szakirodalmon keresztül kontextusban értelmezni ezek jelentőségét. Dolgozatomban céлом megvizsgálni, hogyan hathat mindez a közvetlen használókra és szűkebb lakókörnyezetre, hogyan kapcsolódik össze az építészeti karakter és az egyéni identitás. Valamint mindezt megismerve egy olyan motívum és végül termékkonzignáció elkészítése, ami alkalmazható lenne a tervezett épület elemeként.

1. ábra

2. ábra

ORNAMENTIKA

Ornamentika az építészetben

„Az építészet egyik örök témája az ornamentika.” (Jánosi János)¹

Bármilyen civilizációt vizsgálunk is, vannak olyan társadalmi és kulturális elemek, amelyek mindegyikben helyet kapnak. A művészet, akármilyen szerepet is töltött be az adott civilizációban, valamilyen részét képezte akár a mindennapi életnek, akár a vallási, állami kereteknek. A képzőművészet valamilyen formában mindig is a valóság leképezésére, valamilyen gondolat átadására rendeltetett, így motívumvilágának nyelvezete is túlmutat az esztétikán. Építészeti eszközként való alkalmazása is sokrétű, hiszen maguk az alkalmazási felületek is több különböző funkciót voltak hivatottak ellátni.

Owen Jones: Ornamentika – Népek, korok díszítőelemei² című könyvében egy átfogó motívumgyűjteményen túl, a szabályszerűségek feltárására, a társadalmi és kulturális kontextussal való közös értelmezésre vállalkozott. Könyvében 37 tételt fogalmaz meg „A művészeti, építészeti formák és színek elrendezésének általános alapelvei”-ként. Ebből csak néhányat kiemelve:

1. Tétel: „A díszítőművészet az építészetből származik, amelyhez megfelelően kell alkalmazni.
2. Tétel: Az építészet mindig az adott korra jellemző szükségletek, lehetőségek és szellemiség tárgyi kifejeződése. Az építészeti stílus a fizikai és tárgyi környezet hatására formálódó kifejezőeszköz.
13. Tétel: A virágokat és egyéb motívumokat nem szabad díszítőelemként használni, hanem csak azok alapján kialakított stilizált formákat alkalmazzunk, amelyek alkalmasak a megfelelő kép(zet) felidőzésére anélkül, hogy a díszítendő tárgy egységét megbontanánk. *Ezt az elvet minden művészeti kor legszebb időszakaiban betartották, és minden hanyatló korszakban megszegették.*
37. Tétel: Csak akkor fejlődhet a művészet, ha a művészek, a kézművesek és maga a közönség is iskolázottabb, műveltebb, és az alapvető művészeti szabályokat ismerik és betartják.”³

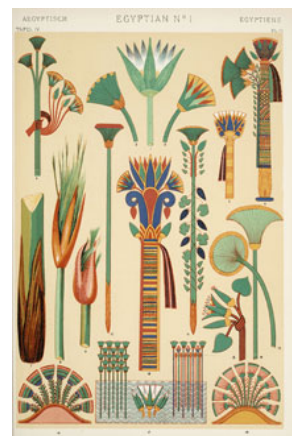
Az eredeti, organikusan fejlődő művészetek formái mindig a természeti motívumokhoz, azok valamilyen szabályok szerinti leírásához nyúlik vissza. Ezen motívumok és használatuk jellemzi az azt használó kulturális közeget is.

1 - Ernst Múzeumi Füzetek 2. – Ornamentika és Modernizmus,, Ernst Múzeum, Budapest, 2006, Jánosi János: Ornamentika és modernizmus az építészetben, 122. oldal

2 – Owen Jones: Ornamentika – Népek korok díszítőelemei, Cser kiadó, Budapest, 2019

3 – Owen Jones: Ornamentika – Népek korok díszítőelemei, Cser kiadó, Budapest, 2019, 23-28. oldal

Mikor ezek csupán esztétikai elemek lesznek, más minták, alakzatok másolatai, akkor kiüresednek, hamissá válnak. Ezért egy-egy minta elemzésekor mindig a gyökerekig kell visszanyúlni, hogy megérthessük valódi rendeltetését. Jones az egyiptomi művészet példáját hozza: itt nem található előzmény vagy forrás, amelyre a kialakuló kultúra építkezni tudott volna. A fejlődése a gyökerektől a hanyatlásig gyakorlatilag külső behatások nélkül végigkövethető. Az egyiptomiak motívumvilága, akármilyen stilizált is, mindig hűen képezte le a természetet, nem volt benne másolás, hamisság, természeti törvényeken alapszik és következetesen adja azt vissza.

3. ábra

Ezekből a példákból is látszik, milyen szervesen összefügg az építészet, az ornamentika és az azt létrehozó kultúra, többet mondanak el róla, mint elsőre gondolnánk. A motívumok egy-egy civilizáció, társadalmi csoport jelképe válhatnak, gyakran szándékosan alkalmazva ezeket, egy célt, egy gondolatot vagy összetartozást jelképezve, ezzel magát az esztétikát is eszközévé téve.

A szecesszió ornamentikája

A szecesszió irányzata egy nagyon szerteágazó, regionálisan eltérő korstílus volt. Magyarországon szervesen összefüggött a nemzeti hovatartozás és öntudat keresés újraébredő ideológiájával. Ez az irányzat nem csak az építészet területén, hanem más művészeti ágakban is ugyanolyan fontos szerepet játszott. A kor ideológiai képviselői a népművészeti értékekhez, hagyományokhoz és gyökereikhez visszanyúlva igyekeztek egy kortárs identitást kialakítani.

Szecessziós építészeink és Medgyaszay által újra felfedezett és újraértelmezett népi formavilág az esztétikán túl a magyar nemzeti identitás és építészeti stílus kérdését feszegette, kutatta. Az ornamentika vált az építészet eszközévé, olyan motívumkincshez visszanyúlva, amit a magyar identitás alapjainak véltek.

„Először önismeretre van szükség, ebből kiindulva érthető meg, hogy hova születtünk, mi is a dolgunk a világban, ezután juthatunk el egy valódi nemzettudathoz és csak magyarként lehetünk Európaiak illetve világpolgárok. (...) Ebből következik számomra, hogy az alap az eredendő, természetes, szerves műveltség és magyarságnak a mai napig megmaradt, létet is szabályozó, gazdag műveltsége, amely a mai napig őrzi a természettől szinte

teljesen elfordult, elidegenedett társadalmunk újjászületésének lehetőségét, és jelentéstartalmánál fogva, nemzeti valóságában is magában hordozza az egyetemességet.” (Jánosi János)⁴

Ezek a sorok 2006-ban születtek, egyértelműen bizonyítva, hogy az identitáskérdés egy hol erősödő, hol éppen lankadó, de folyamatosan aktuális kérdés az egyén számára épp úgy, mint egy nemzet számára. Ezzel együtt a kulturális gyökereinkhez érzékenységgel és értelemmel való visszatérés kulcsmozzanata lehet ennek dilemmának, magában hordozva egy folyamatos megújulás ígérését.

Medgyaszay István

Medgyaszay István 1877-ben született Budapesten, Benkó István néven. Édesapja, Benkó Károly kőműves és építész volt; bátyja, Gyula is építész lett, együtt vették fel anyai nagyanyjuk családnevét, a Medgyaszayt.

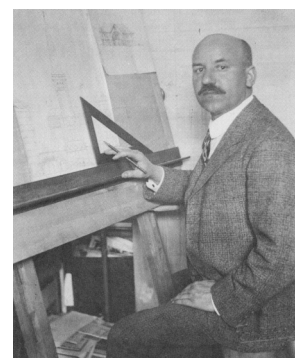
Tanulmányait 1893 és 1896 között a budapesti Állami Főiskolán végezte, az építészeti szakosztályon, majd egy évet Francsek Imre tervezőirodájában dolgozott. A tanulmányait ezután Bécsben folytatta egyidejűleg a Műszaki Főiskolán és a Képzőművészeti Akadémián, ez utóbbi keretében pedig Otto Wagner mesteriskolájának kitüntetett tanulója lett. 1904-ben a budapesti Műegyetem szerzett építészeti oklevelet. Ezután a *Malonyai-csoport*⁵ kutatásaiban vesz részt Székelyföldön. Tanulmányutakra indul Németországba, Svájcba és Franciaországba – itt Hennebique, neves vasbeton tervező tanítványa lett, ami a későbbiekben meghatározó gyökere lett a munkásságának.

1908-ban különböző témákban több szabadalmat is készített. 1911-től a keleti kultúrák kutatásába kezd, eljut többek között Egyiptomba, Szudánba, Indiába. A Műegyetem tanára, a Magyar Indiai Társaság társelnökének lett 1959-ben, 81 évesen hal meg Budapesten.

A vasbeton művészi formája

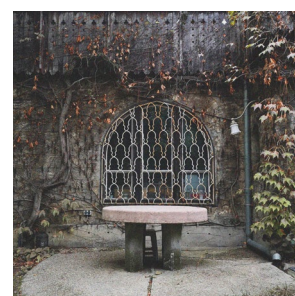
Ezzel a címmel jelent meg Medgyaszay István könyve 1908-ban. Ugyanebben az évben hangzott el nagyjelentőségű előadása a VIII. Nemzetközi Építész Kongresszuson A vasbeton művészi megoldása címmel.

4 - Ernst Múzeumi Füzetek 2. – Ornamentika és Modernizmus,, Ernst Múzeum, Budapest, 2006, Jánosi János: Ornamentika és modernizmus az építészetben, 122. oldal

4. ábra

5 – Malonyai/Malonyay Dezső által vezetett népművészettel foglalkozó kutatócsoport.

5. ábra

A beton és a vasbeton hosszú történelmi utat bejárva a 19. század második felétől kezd elterjedni, mint építőanyag. A technológiai vívmányok, mint például Medgyaszay mentora, Hennebique által kifejlesztett monolit vasbeton rendszer (1867) megalapozták a 20. század építészeti reformjait. Ellenben a statikai előnyei mellett, gyakorlatilag Medgyaszay volt az első, aki rámutatott a vasbeton esztétikai hiányosságaira. A bécsi kongresszuson elhangzó előadása után a nép formavilágból merítő, stilizált ornamentikát alkalmazó konzolokat, boltozatokat, oszlopfejezeteket, pergolákat, ablakokat és lámpatartókat mutatott be és szabadalmaztatott. Ezzel Medgyaszay egy olyan lépést tett, amellyel nem a Nyugatot követte, hanem teljesen új irányt nyitott az építészetben.

Építészetében nem válik szét a vasbeton, mint anyag és statikai szerkezet elemzése, valamint esztétikailag igényes megvalósulása, komplex elemként keres utat számára az építészetben.

„A jövő formavilágából mondhatnók sejtetnek valamit az elmúlt koroknak azok a művei, melyeknek anyaga szilárdsági viszonyaiban többé-kevésbé megközelíti a vasbetont. Így az említett kínai és indus építőelemek, amelyek formájában a kő kohéziója mint húzó szilárdság érvényesül. Tudjuk azonban, hogy ez nem lehet mintánk, már azért sem, mert a kő húzó szilárdsága aránytalanul kisebb a nyomószilárdságánál. Feladatunkhoz már sokkal közelebb esik a fa építészete. Itt már jelentékeny a húzó szilárdság, tehát szerkezeteiben összetett igénybevétellel van dolgunk, mint a vasbetonnál. Két körülmény azonban örökké el fogja választani a két anyag formavilágát: az egyik az, hogy a fa húzó és nyomószilárdsága majdnem egyenlő, míg a vasbetonnál a vas-szálak elhelyezése szerint a húzott rész szilárdsága tíztől harmincszor akkora. A szilárdságok a különböző irányok szerint is eltérők. A másik elválasztó körülmény az, hogy a vasbeton alakja és mérete mind a három irányban (dimenzióban) majdnem független.⁶ – A szokásoktól eltérő anyag megismerésénél szintén a múltból merít. A történelmi múlthoz való kötődése mind a technikai fejlődéshez, mind a kulturális előrehaladáshoz való viszonyulásában meghatározó kiindulási pont.

„Meg kell tehát találjuk azt a művészi formát, amely az erőknek ezt az összeszövődő játékát megsejteti, gyönyörködtetve megérezékíti.”⁷

6. ábra

7. ábra

6 – Medgyaszay István, *A vasbeton művészi formáiról, Ars Hungarica, 1909*

7 – Medgyaszay István, *A vasbeton művészi formáiról, Ars Hungarica, 1909*

Erdélyi tanulmányút

Tanulmányai befejeztével csatlakozott a Malonyai Dezső által vezetett kutatócsoporthoz erdélyi, székelyföldi útjukon. Ez volt az első jelentősebb találkozása a magyar népművészettel, népi építészetrel, és felismerte a Wagner iskolájában tanult alapelveket az évszázadok óta hagyományosan alkalmazott módszerekben, művészetben. Nem csak az építészeti és motívumokban rejlő formagazdagság fogta meg, hanem székely életfelfogás pragmatizmusa.⁸ Naplójában, skiccein sok mozzanatot megjelenített az egyszerű mindennapi életből. Ez is egyértelműen mutatta, hogy kutatási módszertana messze nem a szó szoros értelmében vett építészeti vagy képzőművészeti emlékekre korlátozódott. Az ideológia, a mögöttes tartalom és mélység érdekelte, hogy teljes egészében, és nem csak részleteiben értse meg kutatása tárgyát.

Ezen tapasztalatai közvetlenül és közvetetten is megjelennek építészetében. A népművészetből merítkező építészeti elemeket modern technológiákkal társítva sajátos, egyértelműen felismerhető stílust alakított ki, amik mind egy-egy elemre, mind az épületek egészére hatással voltak. Emellett több budapesti lakóépületén székely életképek jelennek meg (Kis altábornagy utca, Fadrusz utca), mutatva az ornamentikán túli kötődését.

Indiai kutatása

Nem eretnek gondolatként újult meg a szecesszióban felvetett magyar őshaza, kulturális múlt ázsiai kutatása. Medgyaszay maga évtizedekig kutatta⁹ az indiai művészetet és formavilágot párhuzamot keresve, és inspirációt merítve. Már elmúlt ötven éves, jelentős indiai stílusjegyeket viselő épületeit korábban megalkotta (Rusz-ház, 1922, mátraházai Sportszálló, 1927, Baár-Madas Református Leánynevelő Intézet, 1929), mire 1932-ben eljut indiai tanulmányútjára. Talán ennek köszönhető, hogy drasztikus változást nem hozott a tanulmányút az építészetében. Ekkora már nem az ideológiai gyökereket kereste, hiszen kutatásai folyamán ezeket már ismerte, azonban kutatásai és tapasztalatai nyomán az egész magyar gyökereket és nemzeti stílust kereső szellemi rétegre hatni tudott.

Tanulmányútja kettős: egyszerre precízen előkészített és szervezett, másrésztől fennmaradt fotóin kívül gyakorlatilag dokumentálatlan. Mivel foglalkozott fotográfiával, képei jól komponáltak, láthatunk világcsodákat és

8. ábra

8 - Potzner Ferenc:
MEDGYASZAY ISTVÁN,
A MODERN, Nemzeti
Szalon

9. ábra

9 - Götz Eszter: *Kiállítás Medgyaszay István 1932-es indiai fotóiból – cikk a Fotóművészet c. lapnak, 1998.*

10. ábra

hagyományos építészeti elemeket, városi utcarészleteket és népművészeti elemeket. Járt az éppen kialakuló indiai nagyvárosok magjaiban, valamint a munda törzs között is kutatta a magyar nép eredetét. Egy-egy fotón ő maga is feltűnik. A fotógyűjtemény volt mondhatni a romantikusan megfogalmazott útinaplója.

A Rusz-házról

A Rusz-ház Gyöngyös főterétől és központjától csupán pár perc sétára, ennek ellenére egy csöndes, kis forgalmú utcában található. A telket két utca határolja: a Jókai utca felől található a főépület, a Sas utca felőli oldalon rossz állapotban lévő gazdasági épületsor áll.

A Rusz-ház maga 1922-ben épült Rusz Jakab borkereskedő és családja számára. Az első épületben lakott a család, a tágas pinceszint a bor tárolására volt alkalmas, a földszinten lakószobák, konyha és reprezentatív helységek kerültek kialakításra, míg a tetőtéri kertre néző szobák a fiúgyermek terei lettek. A villa egy hármastagolású térsorral fordul a belső udvar felé, aminek a végén egy fedett nyitott terasz található. Az eredeti tervek szerint a kert felőli oldalon egy tetőterasz került volna kialakításra, azonban ez nem valósult meg. A belső udvar másik felében, a gazdasági épületekben zajlott a szőlő feldolgozása.

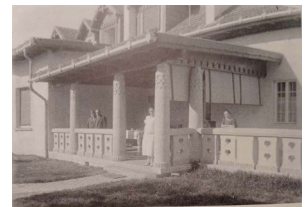
A Rusz-ház jó példa Medgyaszay ornamentikájának variábilis használatára, valamint az indiai stílus alkalmazására. Az épület több elemében megjelenik a szőlőlevél motívum, utalva a család múltjára: A tető szellőzőjének áttöréseit, az ereszcatorna tartóvasait mind ezt a stilizált mintával díszíti. A belső udvar felé kialakított terasz faragott kőkorlátja és oszlopai szintén szőlőlevél motívummal, de már indiai stílusjegyeket magukon viselve készültek el. A Jókai utcai fronton szintén keleties hatású domborművek kerültek a főhomlokzatra. A főbejárati lépcső térlefedése is indiai csúcsívekkel teszi ünnepélyessé a belépésre szolgáló előteret.

A második világháború után a ház állami kézbe került. Először kórház, majd más egészségügyi intézmények működtek benne, ehhez a téri rendszerét átalakították, a kerti terasz beépítették. Azonban lassan már évtizedek óta elhagyatottan áll, egyre inkább romló állapotban.

(A ház nemrég eladásra került, a befektetők a műemléki szempontokat figyelembe véve, az egészségügyi funkciót kívánják visszaállítani.)

11. ábra

12. ábra

SZOCIÁLIS LAKHATÁS

Tematika, korábbi tapasztalatok

Egy korábbi TDK kutatás során Családok Átmeneti Otthonának (CsÁO) tervezésével foglalkoztam. Számomra a család egységével való foglalkozás jelentette az alapvető motivációt, és minél jobban megismertem ennek a pszichológiai és szociológiai jelentőségét, annál inkább szerettem volna ezzel behatóbban foglalkozni.

A CsÁO maga a szociális háló egy olyan eleme, amely az otthonát veszített családok számára nyújt ideiglenes lakhatást – egyetlen lehetőségként, hogy a gyerekek és a szülők együtt maradhassanak, a család megőrizhesse az egységét. Ez nem csupán a gyerekeknek, hanem a szülőknek is épp olyan fontos összetartó erőt jelent: a huszadik század különböző szélsőségesnek mondható próbálkozásai ellenére nem találtunk olyan intézményt, amely hatékonyan helyettesítené a család szerepét az egyén fejlődésében és életében. Ezért tartom fontosnak, hogy építésként minél inkább megismerjem, hogyan tud a szakma a szociális háló eszközeként minél hatékonyabban, minél több kérdésre megoldást nyújtani, a társadalmi csoport megőrzésére irányuló törekvésekben segíteni.

A korábbi TDK tervezés során (az otthon építészeti szervezésén túl) főként négy problémás területet mértem fel. Az első, amivel rengeteg meglévő otthon küzd, az a közvetlen környezet társadalmi elfogadása. A társadalmi perifériára szorult családok számára elengedhetetlen a városi környezet és infrastruktúra elérhetősége, a szociális kapcsolatok kiépítéséről nem is beszélve. Ellenben, amíg általános elvekről és adakozásról van szó a magyar társadalom relatív támogatónak bizonyul, addig a közvetlen lakókörnyezetükben elhelyezett otthonnal kapcsolatban kifejezetten ellenségesen, esetenként támadóan reagálnak.

A második és harmadik problémakör szorosan összefügg. Az ideiglenes lakhatási forma ellenére sokan „bennragadnak” a rendszerben, nem tudnak eredményesen továbblépni vagy visszaesnek. Emellett pedig nagy a túljelentkezés, nincs elég otthon, amit az előző probléma csak generál.

A negyedik kérdéskör a bekerülő családok különbözőségéből adódik. Maga a CsÁO egy államilag szabályozott intézmény, ebből kifolyólag nem tud flexibilisen reagálni azokra a diverz igényekre, amelyekre a családoknak szükségük lenne. Van olyan család, amely csupán anyagi gondokból kifolyólag kerül be a rendszerbe, de szociálisan és pszichológiailag teljesen önellátó, jól működő egység. Ellenben vannak olyan esetek is, mikor a szülőket a gazdasági vagy funkcionális önfenntartásra sem voltak soha tanították, a gyermekek ellátásáról nem is beszélve. Ezek az esetek egyértelműen eltérő mértékű és jellegű figyelmet, segítséget igényelnek, más ütemben fejlődnek és integrálódnak. Ez a két példa egyértelműen a mérleg két oldala, általában nézve az otthonok jól működnek az adott rendszerben, de ha mégsem, akkor a a szociális lakásállománnyal lehetne reflektálni az igényekre.

Más szociális háló elemének integrációs politikája mentén haladva, a többlépcsős rendszer kialakítása lenne a legideálisabb, ahol a rendszerszintű figyelem és a teljes autonómia fordítottan arányosan tudna változni. Ez egy mobilis lakhatási helyzetet jelentene, ami elősegíthetné a tanulási folyamatot, az integrációt és önállóságot.

A korábbi kutatás során szerzett tapasztalataim alapján kezdtem el a tervezést és az újabb kutatómunkát, hogy válaszokat, a megoldás felé mutató eszközöket keressek ebben a sokrétű kérdésben.

Pszichológiai háttér

Véleményem szerint, ahhoz, hogy egy hatékonyan működő szociális rendszert hozzunk létre, elengedhetetlen az adott szituáció pszichológiai háttérének vizsgálata: így nem csak a krízisben lesz képes az intézmény ellátni a feladatát, hanem egy jól működő rendszer a kilépés és társadalomba való integrációt is elő tudná segíteni.

A perifériára szorult társadalmi rétegek szociálpszichológiája nagyon összetett kérdés, főleg egy család dinamikájában, ahogy az egyes tagok családon belüli szerepvállalása nagyban függ a társadalmi szerepvállalásuktól, és természetesen egymástól. Nem csak a gyerekek van függő viszonyban, bár tény, hogy későbbi élete folyamán a legmeghatározóbb személyiségét befolyásoló tényező a családjában tapasztalt minták lesznek. Emellett például statisztikai alapon a hagyományos családmódelben élőkénél jóval kisebb az

esély a bűnözésre, függőségre, mentális betegségre vagy öngyilkosságra.¹⁰ A család, mint társadalmi intézmény a szülők, felnőttek számára is egy olyan biztonságos védőhálót tud nyújtani és kell is, hogy nyújtson, ami ellensúlyozza a más társadalmi csoportokban, szituációkban tapasztalt stresszt, nehézségeket.

A szülők szerepvállalását illetően nyilvánvalóan az érzelmi mellett elengedhetetlen a fizikai szerepvállalás is, azonban a kettő nem feltétlenül választható el egymástól. Itt különbséget kell tenni, anyai és apai szerep között, a nemi szerepvállalás között is. Már csak biológiai ösztönökből fakadóan is, egy férfi családfői szerepe, akár apaként, akár férjként szervesen kötődik a társadalmi szerepeihez: munkavállalóként, a család eltartójaként és védelmezőjeként is meg, hogy kell feleljen. Ugyanígy a női oldalt nézve, mint anya és feleség, az érzelmi biztonság mellett az otthonteremtés és ellátás feladata is ráhárul. Az előző évszázad társadalmi változásai sokkal flexibilisebbé tették ezeket a szerepeket, ami egy lazább társadalmi szerveződéshez vezetett, azonban mind a biológiai ösztönök, mind az ellátandó feladatok megmaradtak. Valahányszor egy család elveszti az otthonát, ezek az alapvető és biztonságot adó tényezők sérülnek, a fizikai valójukon túl a pszichés valójukkal együtt.

A 19. század második felében kezdték először vizsgálni, milyen pszichológia, majd ebből fakadóan milyen szociológiai jelentősége van az önbecsülésnek, hogy befolyásolja az egyén társadalomban elfoglalt szerepét/szerepeit. William James¹¹ (1842-1910) amerikai pszichológus, filozófus funkionalista és pragmatista szemlélettel ír az ember öntudatának rétegeiről, és azok egymással, valamint a világgal való kapcsolatáról. Számára az öntudat négy elemből áll: az anyagi, szociális és spirituális én, valamint az ego. Ez az elmélet volt sok későbbi szociálpszichológiai kutatás és újabb elméletek alapja. James elmélete szerint, a személyes önértékelés két elemből tevődik össze: a sikerekből és a magunk felé támasztott igényekből, elvárásokból. Minél többet várunk el magunktól, vagy netalántán nem sikerül valami, amit elterveztünk, sérül ez az önértékelés. A sérült önértékelés mellett az ember hatékonysága és sikeressége is tovább romlik, más társadalmi szerepeiben is rosszabbul fog teljesíteni, vagy nem is lesz képes rá. Főleg a családi szerepeket nézve, ahol a feladatok fizikai és érzelmi része sokféleképpen függ egymástól. Azonban ez a képlet fordítva is működik: ha jó

10 – Andorka Rudolf:
Bevezetés a szociológiába,
Osiris kiadó, Budapest, 2006,
11. fejezet, 412. oldal

11 – William James: *The principles of psychology*,
1890

az egyén önértékelése, akár csak attól, hogy az élet egy területén képes a saját elvárásainak megfelelni, elősegítheti azt, hogy más szerepekben is megállja a helyét.

Jolanda Jetten, pszichológus többek között a személyes és kollektív önértékelés kapcsolatát és változásait figyelte meg.¹² A perifériára szorult csoportok pszichológiáját vizsgálták, és hogy ez hogyan hat az emberi öntudatra. Többek között azt találták, hogy akinél sérül a személyes önértékelés, azok sokkal bizonytalanabbak, befolyásolhatóbbak, valamint felértékelődik kollektív öntudathoz, csoporthoz tartozáshoz való vágy. Mikor sérül a személyes identitás, akkor nő a kollektív identitás iránti igény. Ezért tartom elengedhetetlennek, hogy az ideiglenes lakhatás kérdésénél a családi egységen túl lehetőség nyíljon más csoporthoz való tartozáshoz is: lehet ez akár a lakóközösség, munkahelyi vagy iskolai közösség, tágabb településen belül kialakított vallási vagy kulturális közeg. A valahová tartozás érzés erősítése, akár rétegződése erősíteni fogja az egyéni identitás és autonómia kialakítását és újraformálását, így a társadalmi szerepek teljes körű ellátását is.

12 – Jolanda Jetten: On being peripheral: effects of identity insecurity on personal and collective self-esteem, 2001 december

Összefoglalva ezért is tartom fontosnak többek között az otthonok olyan jellegű szervezését, ahol a családok között egy összetartó közösség tud kialakulni; az olyan környezetbe való helyezést, ahol jelen van az az infrastruktúra, amely biztosítani tudja az oktatási- és munkalehetőségeket; valamint a településbe való illeszkedés, társadalmi elfogadottság is a lehetőségekhez mérten biztosított. Így az egyén fizikai integrációs folyamatain túl, a pszichológiai integrációja is elkezdődhet, fejlődhet.

Építészeti formálás

Az átmeneti otthonok tervezésének másik fontos pontja, hogy sokszor abba a hibába esnek, hogy az egyszerű és minimális igényeket kielégítő lakhatási lehetőségeket a továbblépésre motiváló erőnek vélik. A Lakóépülettervezési Tanszék Szociális Lakhatási Műhelyének egy meghívott előadójával, Dull Andrea környezetpszichológussal beszélgettünk az ideiglenes lakhatások formálásáról. Véleménye szerint, éppen az ellenkezője igaz: pszichológiailag egy biztos pont, amihez az ember kötődni tud, sokkal nagyobb motivációt jelent a továbblépésre. Az otthon terei, még ha ideiglenesek is, akkor is a családok elsődleges teréül szolgálnak, képesnek kell lenniük a lehető legjobban

ellátni a felmerülő igényeket, hogy a családok visszanyerhessék autoritásukat az életük minden területén.

A lakások formálásán túl érdekes lehet az épület egészének formálása: milyen köztes-átmeneti, közösségi terek kerülnek beépítésre, mennyi lehetőség van a családokkal közösen kialakított közösségformálásra. Az otthonokon túl, az épület meghatározó arculati kialakításával a közösség képes lehet kötődni az épülethez, intézményhez is, a hovatartozás érzést, egy közösségi és lokális identitási réteget is erősítve, kialakítva.

Az arculat formálása során fontos a funkción kívül, az esztétika és a környezetbe való illeszkedés – ez tudná az otthont a meglévő városi szövethez kötni. Az ornamentika ebben az esetben olyan építészeti eszközként szolgálhat, ami egyfajta jelképként köti az embereket az intézményhez. Ismert, szeretett közös kulturális közegből való motívumválasztás az összetartozást jelentheti nem csak a lakóközösség, de a tágabb környezet számára is – akár egy tudatos, akár egy mélyebb szinten kialakított kapcsolatot.

Emellett a funkció szempontjából is előnyösnek tartom erősíteni a városi környezet elfogadását az otthon iránt: megjelenhet a lakhatás mellett egy olyan intézményi szerep is, ahol a lakást igénylők munkalehetőséget és -tapasztalatot szereznek, de ezzel adnak is valamit a település számára. Lehet akár alkalmi közmunka, vagy ha van erre téri lehetőség, egy olyan szolgáltatás, ami olyan társadalmi csoportok közötti találkozásoknak adhat helyet, amelyek másképp nem jöhetnének létre. A szélesebb körű társadalmi érzékenyítés mellett, egy jól eltalált közösségi szolgáltatással létrehozott intézményi arculat és kulturális jelkép kap plusz, pozitív jelentéstartalmat is.

Szociális lakhatásban alkalmazott ornamentika

Ha a századforduló korszakát tekintjük, a magyarországi szociális lakásépítés kezdeteit, egyértelműen látszik, hogy az igényes, ornamentikával díszített formálás nem idegen, hanem szerves velejárója a funkciónak. Budapest gyorsan lezajló urbanizációs folyamatai miatt szükség volt arra, hogy bizonyos társadalmi csoportokat célzó lakásépítés jöjjön létre. Ebben a korszakban valósultak meg először olyan beruházások, ahol egy-egy vállalat biztosított lakást a munkásainak ezzel egy-egy szakmába tömörült csoportot célozva. Azonban általánosan nézve, a falusi körülmények közül városba

érkező réteg számára ez nem volt megoldás. Sokáig nem volt egységes lakáspolitikai, a magánbefektetőket próbálták ösztönözni, hogy ne csak a közép- és felsőosztály részére érje meg a bérházak építése. Mivel ez sem alakult sikeresen, ezért elindul a Wekerle-telep beruházása, azonban a beköltözők 20% volt csak magánüzemi dolgozó. A világháború után Bárczy István kezdeményezésére indul meg az általános szociális lakás- és iskolaépítési program. Ezeket az épületeket egymástól függetlenül, más-más stílusban alkotó építészek, de többnyire a korstílusnak megfelelően terveznek és díszítik. A természetből merített, sokszor a népi motívumvilághoz köthető formák (akár szecessziós, akár historizáló épületen) túlmutatnak az esztétikán. Mind az ornamentika, mind az anyaghasználat a vidéki élet és természethez közelséget voltak hivatottak jelképezni, az épületeken belül és kívül egyaránt.¹³

Ha modernebb példát szeretnénk találni, a közel-keleti építészetben az ornamentika egy még tudatosabb identitásképző szerepét alkalmazták. A casablancái Dar Lamane Housing¹⁴ projekt 4000 lakásegységet tartalmaz olyan vidéki és nomád környezetből származó lakóknak, akik az urbanizálódó város vonzóereje miatt költöznek a település peremére. A tervezés folyamán a halmazosan egymásra rétegződő építészeti egységeket alakították ki: dwelling (lakóegység) – cluster (csoport) – neighbourhood (környezet, szomszédság) – township (város, városrész). Ezek a hovatartozás különböző rétegeit voltak képesek megalapozni a lakóknál. Maguk az épületek tömege is egy hagyományos marokkói formavilágot idéz, gazdaságosan kivitelezhető, de emberléptékű beruházás.

Ebben az esetben a legmeghatározóbb a *csoport* (cluster) volt: a nomád körülmények közül jövő lakóközösségre a társadalmi kapcsolódások egész más formája volt jellemző. Ezt igyekeztek valamelyest újratemetni egy-egy ilyen építészeti csoportban, elősegítve az új kapcsolat kialakítását. Ezeknek a csoportoknak igyekeztek egy saját, a többitől elkülönülő identitási jelleget adni, mégpedig az ornamentika eszközével. Minden csoport és a hozzá tartozó publikus és privát terek hierarchikus rendszere egy-egy marokkói kultúrából ismert boltívalakzattal és színekkel van jelölve. Ez karaktert és identitást ad az épületeknek, és ezáltal a lakóközösségnek is.

13 – Süle Ágnes Katalin: *On The Functions Of Floral Decorations In The Houses Of Budapest Art Nouveau*, Budapest, 2010

14 – *Dar Lamane Housing, Casablanca, Marokkó - Charai + Lazrak Architects*

13. ábra

14. ábra

A RUSZ-HÁZ PÉLDÁJA

A Rusz-ház átalakítása

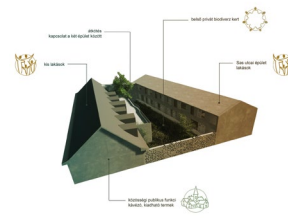
A gyöngyösi Rusz-ház alkalmas helyszínt nyújt a szociális bárakás kialakításához. A város főterétől nem messze elhelyezkedő telek közelében adott a városi infrastruktúra, szolgáltatások és társadalmi intézmények hálója, mégis egy csendes utcában, privát kertkialakítás lehetőségével rendelkezik.

A funkciót illetően olyan bérházat szeretnék kialakítani, ahol megjelenik a családok fejlődését opcionálisan segítő moderátor, akár külsős, nem a bérházban lakó családok számára is igénybe vehető szolgáltatásként. Emellett szeretném, ha megjelenne az a közösségi, nyitott funkció, ami egyrészt a város és a tágabb lakóközösség számára képes lenne egy olyan pozitív faktorként megjelenni, ami segítené a lakások/lakók el- és befogadását, másrészt munkalehetőséget biztosítana a családtagok számára. A telek két oldalról való megközelítése kedvező lehetőséget ad a két különböző jellegű rendeltetés, a privát és a publikus terek kellő szeparálására.

A közösségi funkciót elsősorban egy kis kávézóként képzeltem el, nagyobb egybenyitható vagy épp elkülöníthető terekkel, amelyek képesek számos programot, rendezvényt is befogadni. Ebből a lakóközösségnek bevétele származhatna, valamint egy jól megtervezett programkínálat által létrejöhetnének azok a diverzitást erősítő társadalmi találkozások, amelyek nem csak a magát perifériáról visszaintegráló családok számára lenne elengedhetetlen, hanem azt az érzékenyítést is szolgálná, amelyre nagy szükség lenne szociális kérdések hatékony megoldásához.

A Rusz-ház épülete nem csak elhelyezkedése és kialakítása miatt ideális erre, hanem státusza miatt is. A Gyöngyös főterétől csupán néhány percre található épület ezzel a funkcióval visszakaphatná a megillető presztízsét, a város egy kulturálisan és szociálisan is meghatározó pontjává válhatna.

Az építészeti formálás során igyekeztem a lehető legnagyobb alaprajzi flexibilitás kialakítására törekedni, ezzel szabadságot adva a lakóközösség számára, hogy a meglévő terekben önálló funkciókat alakítsanak ki.

15. ábra

A korábbi gazdasági épületek helyére tervezett új házban két szinten lakások kerülnek kialakításra. A Sas utca felől egyéni megnyitásokkal elérhető alsó lakások előtt egy *áttört fallal* létrehozott átmeneti teret szeretnék kidolgozni, kisebb-nagyobb opcionálisan zárható megnyitásokkal. A belső oldal felől folyosóról lehet megközelíteni a lakásokat, itt a nyílászárók előtt szintén *áttört árnyékoló* elemek jelennének meg. A két épület között egy privát belső kert alakulna ki, amelyet, a szomszédoktól való szeparáció és belátástól való védelem miatt, egy magas, *áttört kerítésfallal* vennék körül. Ezek azok az elemek, amelyek az egyébként letisztult, egyszerű megjelenésű épületnek karaktert és identitást adnak – az ornamentika építészeti eszközével.

Ezek az elemek két szinten is képesek kapcsolódni a műemlék épülethez. Egyrészt egy fizikai szinten Medgyaszay örökségéből inspirálódva, a Rusz-ház formavilágát és emlékeit egy kortárs formába átültetve képes összekötni a régit az újjal. Másrészt egy szellemi szinten is kapcsolatot jelent: ahogy Medgyaszay és több szecessziós építészünk használta a motívumok eszközét az identitás felébresztésére és erősítésére, úgy alkalmaznám ezt én is a szociális lakhatás identitásképző elemeként. *Így az ornamentika képes lesz az építészeti és az egyéni identitás kapcsolatának kialakítására.*

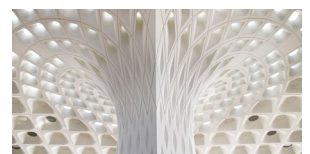
Anyaghasználat

Mind az épület, mind az ornamentikát alkalmazó áttört szerkezet formálásában fontos volt a műemlék házhoz való illeszkedés mellett az építész munkásságára való reflektálás is. Azt szerettem volna, hogy az új épület és a szerkezetek egy visszafogott és letisztult hangulattal tudjanak illeszkedni az Rusz-házhoz, nem versenyezve vele, hanem kiegészítve azt. Az áttört szerkezetek anyagválasztásában szerepet játszott Medgyaszay vasbeton művészetére és úttörésére való reagálás is.

A kutatás során ismerkedtem meg behatóbban az üvegszál erősített betonnal (GFRC = glass fiber reinforced concrete). A különböző típusú üvegszál keverékekkel csökken a beton tömege, azonban a tartószerkezeti teljesítménye javul. Ezzel filigrán szerkezetek, relatív nagy áttörések hozhatók létre. Magát a technológiát sokféleképpen alkalmazzák, az egyik nagy terület a műemléki felújítások vagy más helyeken alkalmazott díszítő elemek, mivel nagyon finom, cizellált mintázatok is létrehozhatók belőle.

16. ábra

17. ábra

A falak (utcai homlokzati fal, kerítésfal) önhordó, falazóelemekből helyszínen összeállított szerkezetként képzeltem el. Három típusú elemet képzeltem el, ami egyszerűsíti a gyártást, de kellő játékoságot ad az átláthatóság és fényáteresztés kérdésében. Kisméretű elemeket terveztem, hogy kézzel falazható, könnyen kezelhető legyen. Az árnyékoló elemek paneles megoldással megvalósíthatók, ezzel is kis játékoságot engedve a belső és külső terek vizuális elválasztásában.

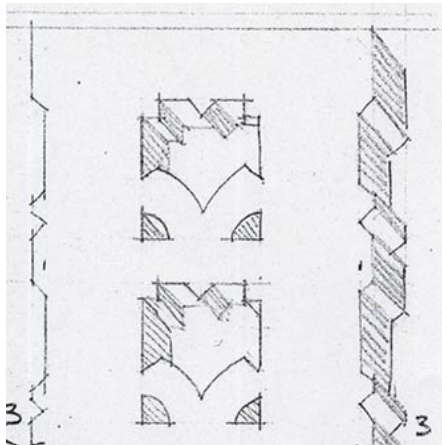
Az anyagi vonzatát illetően, ezt egy idealizált megoldásnak tekintem: egy műemléki felújítás mellett, a funkció (publikus, kulturális szolgáltatás és szociális lakhatás) kettőssége és érzékenysége miatt fontosnak tartom az igényes és esztétikus kivitelezést. Az áttört homlokzati elemek, az ornamentika alkalmazása azonban nem korlátozódik az anyaghasználat miatt, más technológiai megoldással is kivitelezhető.

A motívum

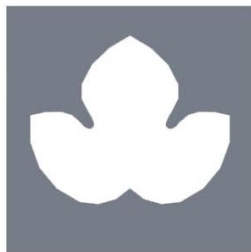
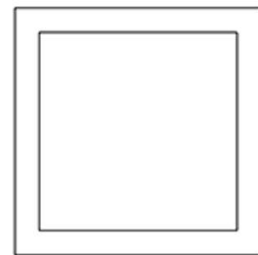
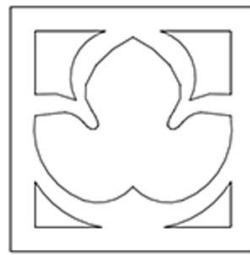
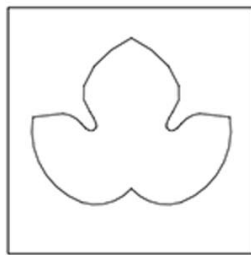
A motívum választásakor a Rusz-házra való reflektálás volt a cél: a stilizált szőlőlevél jelképe lehet az új épületnek is. A növényi ornamentika ismert, közös tudatra épít. Bagyinszky Marianna népművészeti kutatásában¹⁵, a növényi indákat, leveleket a család jelképeként azonosítja, amit egy kifejezetten szép párhuzamnak tartottam.

Vizsgáltam ugyan Medgyaszay nem csak a Rusz-házban alkalmazott ornamentikai mintáit, de szerettem volna ezekből merítve egy saját mintát létrehozni. Így visszatértem magához a szőlőlevélhez. Emellett fontosnak tartottam, hogy a szándékosan letisztult, kissé merev és rideg anyagválasztás kontrasztjaként egy finomabb, mondhatni nőiesebb formát választani.

15 – Bagyinszky Marianna – Magyar népművészet, 2018, VI.5. fejezet, 162. oldal

18. ábra – Jobbról balra, fentről lefelé: szőlőlevél, stilizált szőlőlevél, Medgyaszay István skicce a Rusz-ház teraszkorlátjáról, a Rusz-ház eresztartó vasai

19. ábra – Kialakított motívumok és falazóelemek: jobbról balra a zártabb elemtől a nyitottig

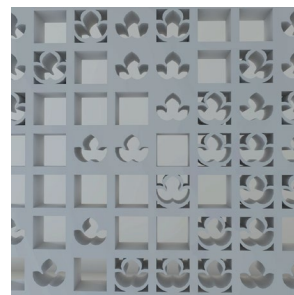
KONKLÚZIÓ

A szociális lakhatás mindig is egy társadalmilag érzékeny téma volt. A család egysége biztos és elengedhetetlen alapja a társadalmunknak, ezért megőrzése, fenntartása és – adott szituációban – hatékony és gyors visszaintegrációjának segítése közös érdek. Az egyetemi tervezés, kutatás jó lehetőséget biztosítanak a kísérletezésre, hogy esetlegesen elindulhassanak olyan gondolatok, amelyek egy valóságos projekt kapcsán időhiány vagy gazdasági megfontolás miatt szóba sem kerülhetnek. Pedig fontos lenne, hogy kortárs építészeti gondolatok ne csak egy bizonyos réteg számára legyenek elérhetőek. Relatív egyszerű építészeti eszköztárral – mint például a hosszú távon flexibilisen szervezhető alaprajz a funkcionális rugalmassághoz, vagy maga az ornamentika eszköze - kis lépésekben, finom mozzanatokkal hatást gyakorolhatunk a társadalmi folyamatokra. Erre pedig egyre nagyobb szükség van és lesz is az építészet variábilis területein, hiszen a fenntarthatósági, gazdasági és szociális kérdések a társadalom egészét érintik és befolyásolják.

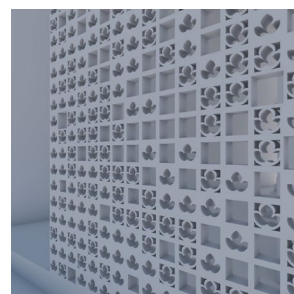
A Rusz-ház tervezési projektke lehetőséget adott ezekre a társadalmi kísérletekre. A települést és az otthonokat összekapcsoló funkció kialakítása gazdaságilag és pszichológiailag is mindkét fél számára előnyökkel jár: a település számára kulturális, szociális központ (amellyel a Medgyaszay ház is új, méltó szerepet kaphat Gyöngyösön), a családok számára pedig munkalehetőségen túl, teret ad egy tágabb közösséggel való találkozásra, szociális kapcsolatok kialakítására.

A kettős funkciót, a műemléki és az új épületet az ornamentika építészeti eszköze kapcsolja össze. Az évszázadok, évezredek óta fejlődő, természetből fakadó motívumkincs szerves része közös tudatunknak, egymásra rétegződő hovatartozásunknak. Ezen eszközök tudatos alkalmazása elősegítheti azokat a társadalmi és pszichológiai folyamatokat, amelyek előremutatónan könnyíthetnek a szociális problémákból fakadó terheken.

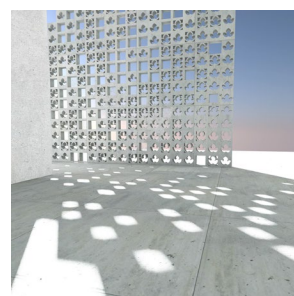
Ahogy az épület formálása, úgy maguk a beköltöző családok is a múltból merítkezve, a jelen környezetbe, közösségbe bekapcsolódva saját identitást alakítanak ki, hogy a jövőbe nézve továbbléphessenek, fejlődhessenek. Az építészeti identitás és a személyes identitás elválaszthatatlanul összekapcsolódik.

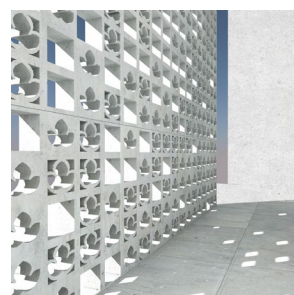
20. ábra

21. ábra

22. ábra

23. ábra

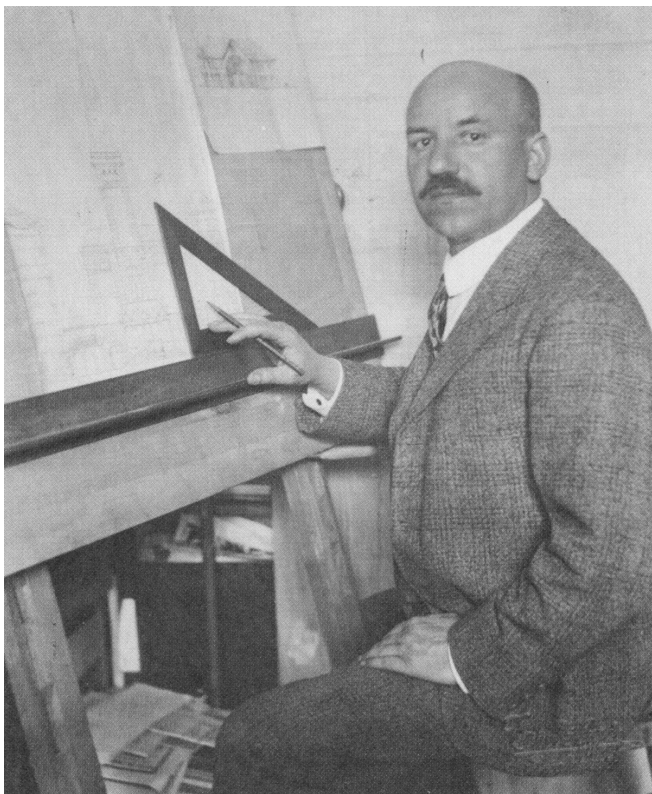
1. ábra: gyöngyösi Rusz-ház részlete, jelenlegi állapot, Medgyaszay István

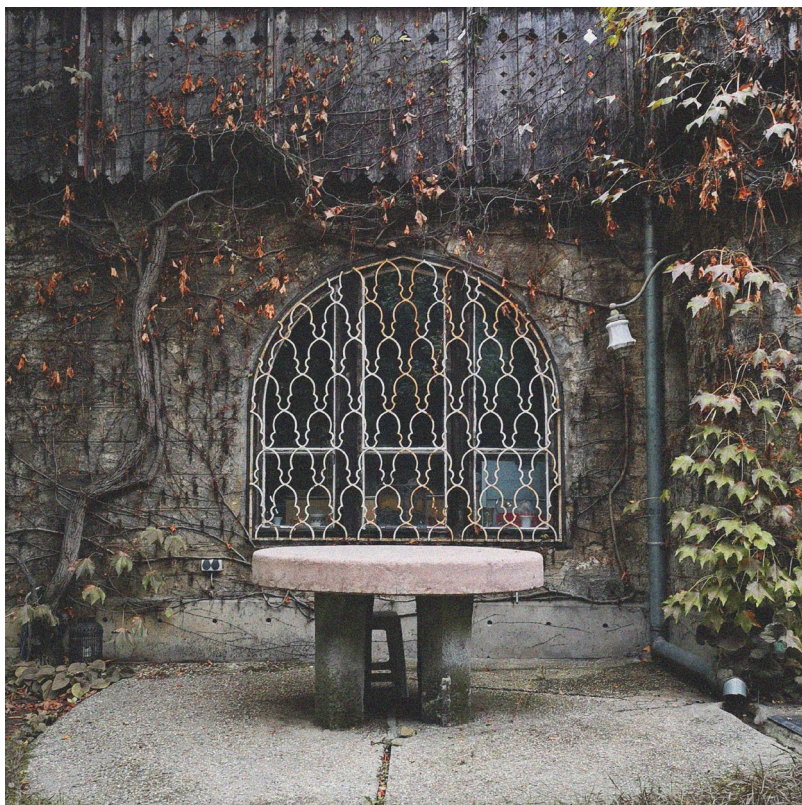
2. ábra: gyöngyösi Rusz-ház részlete, jelenlegi állapot, Medgyaszay István

3. ábra: Egyiptomi
díszítőelemek, Owen Jones
(forrás:
<http://www.thegrammaroformament.com>)

4. ábra: Medgyaszay István,
dolgozószobájában (forrás:
<http://www.musicart.hu/agoston/medgyaszay/index.htm>)

6. ábra: Medgyaszay családi otthona a Ménesi úton

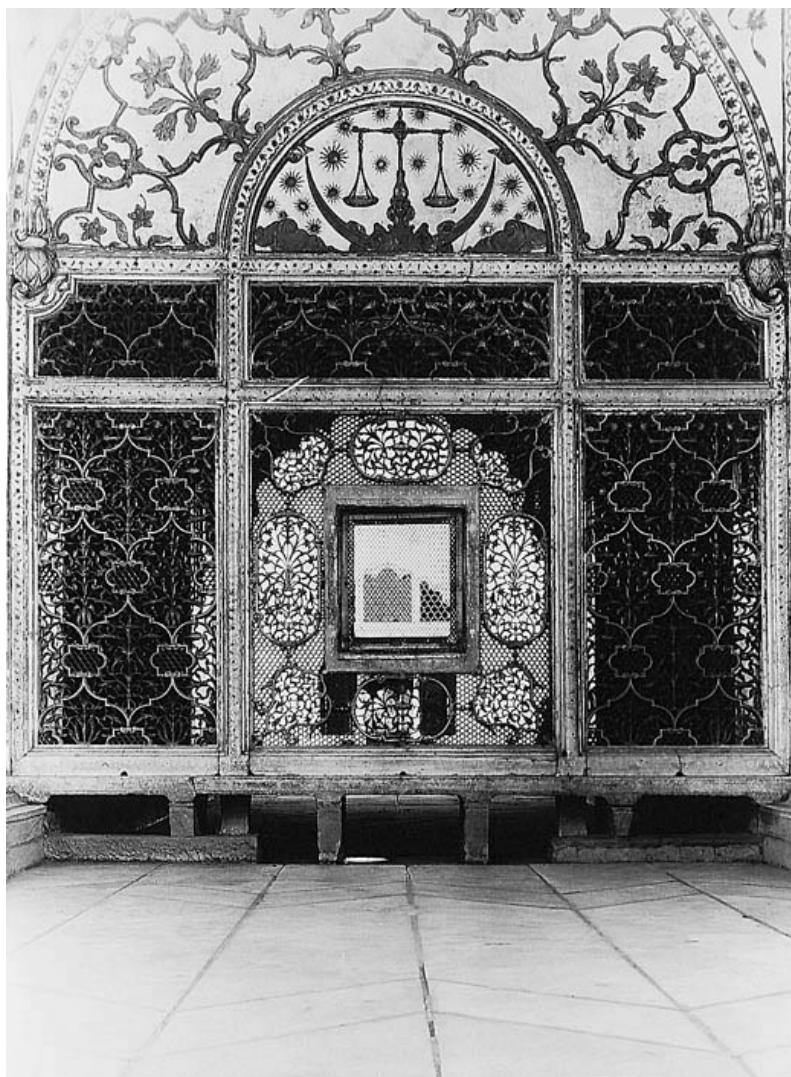
7. ábra: Szent Gellért Szövetkezet lakóháza, Orlay utca, Budapest – Medgyaszay István

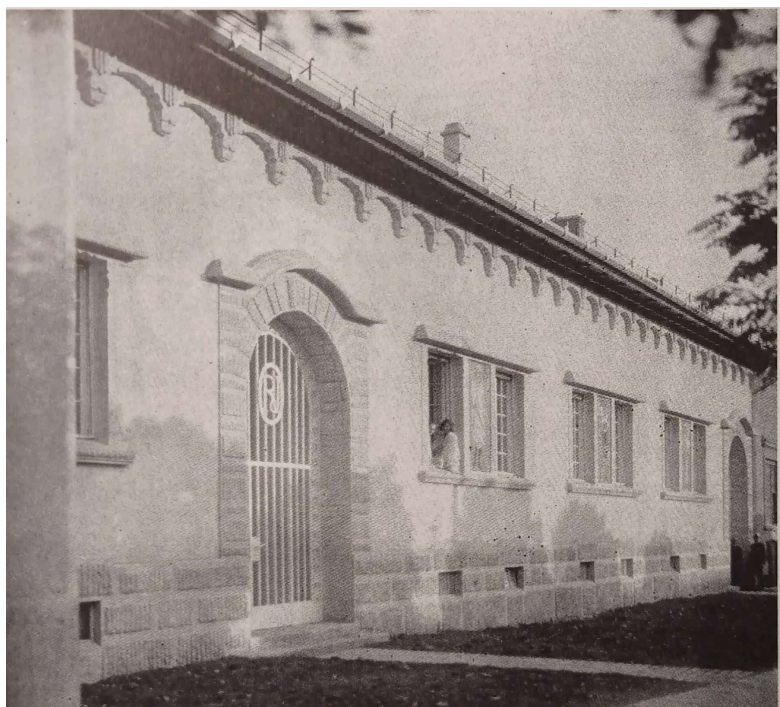
8. ábra: Kalotaszegi
motívumok a körösfői
református templomban

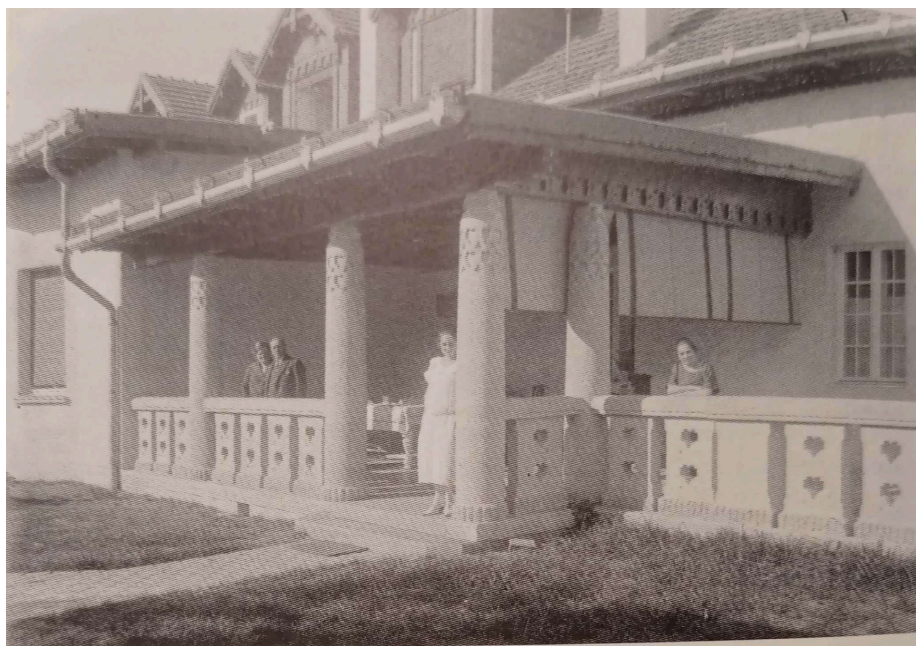
9. ábra: Lakóház, Kiss János
altábornagy utca, Budapest –
Medgyaszay István

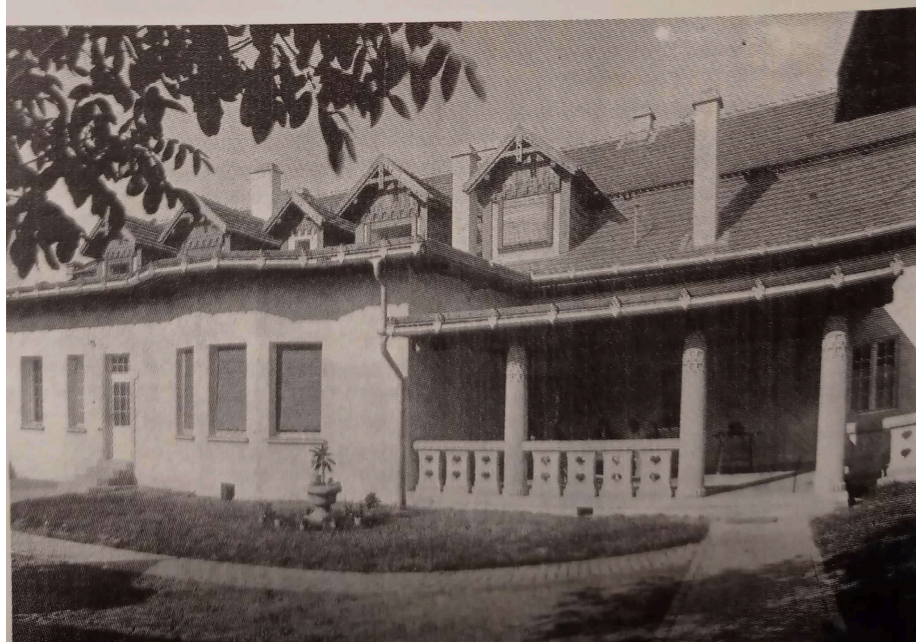
10. ábra: Medgyaszay saját
fotográfiája indiai útból
(forrás: Ftóművészet magazin
archívuma, 1998)

11. ábra: Medgyaszay saját
fotográfiája a gyöngyösi
Rusz-ház Jókai utcai
főhomlokzatáról

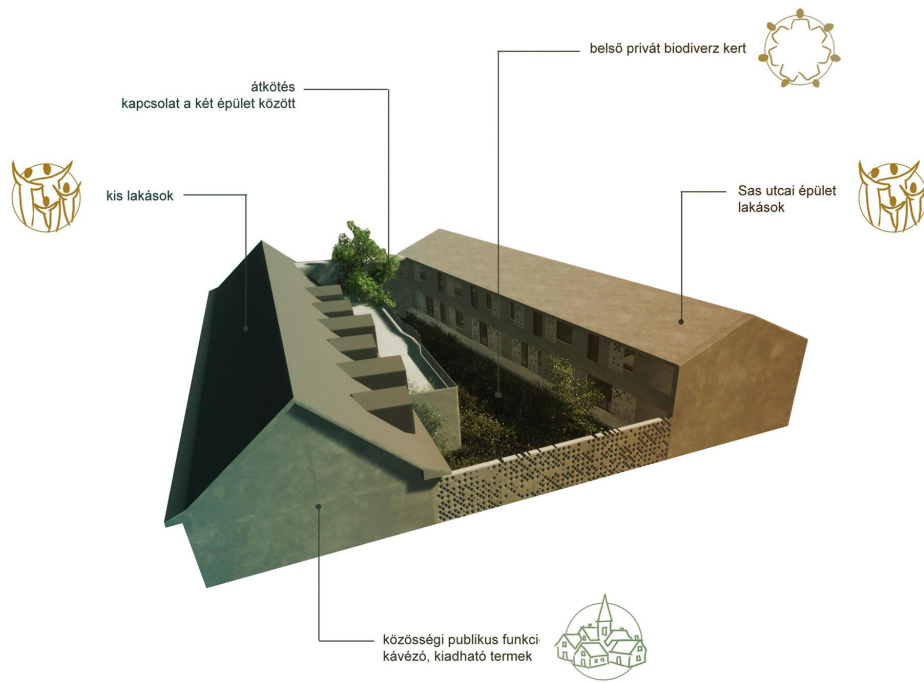
12. ábra: Medgyaszay saját
fotográfiája a gyöngyösi
Rusz-ház udvari
homlokzatáról, a Rusz család
tagjaival

13. és 14. ábra: Dar Lamane
Housing Project,
Casablanca, Marokkó -
Charai + Lazrak Architects
(forrás:
<https://www.archnet.org/sites/493>)

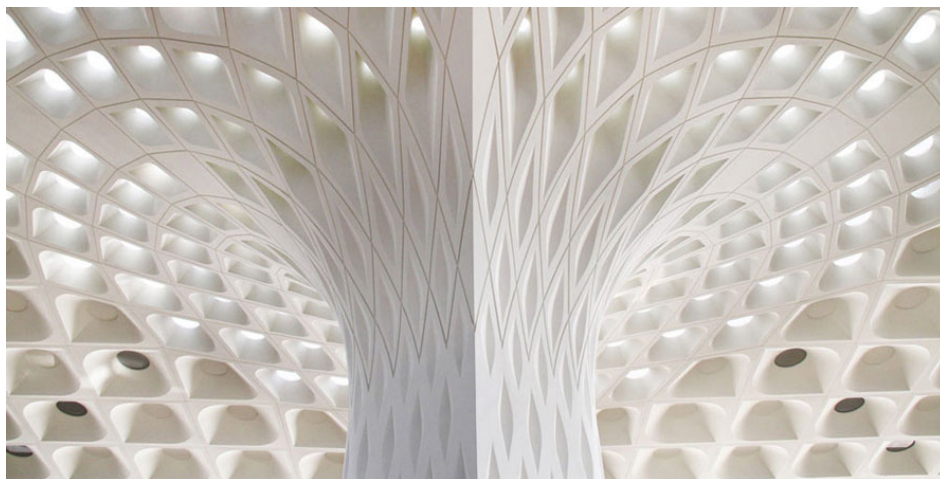

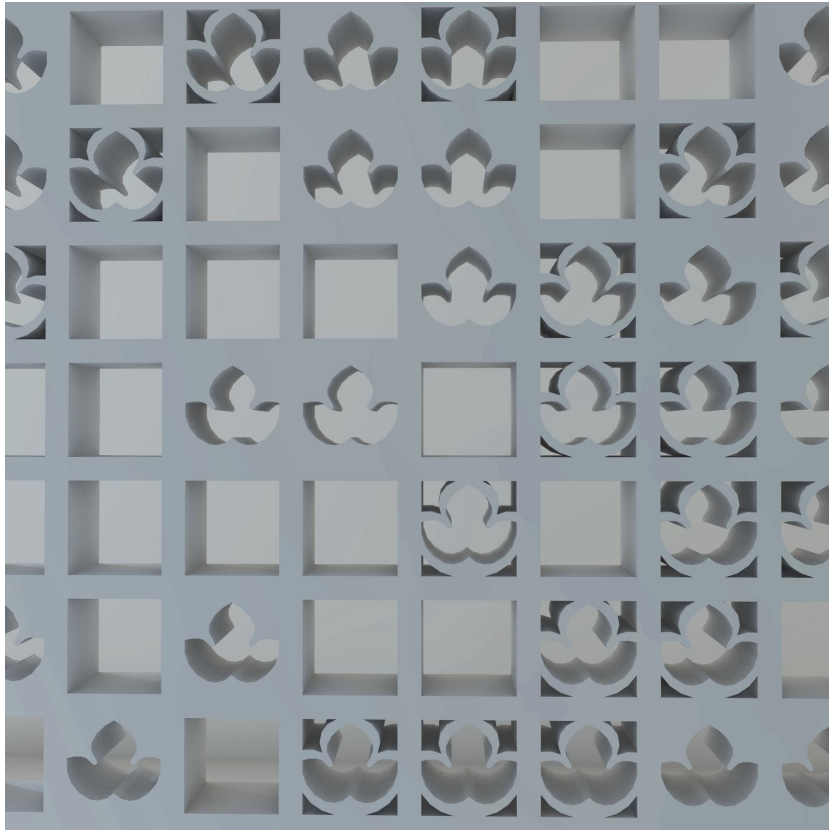

15. ábra: A gyöngyösi Ruszház átalakítási tervének koncepcióábrája.

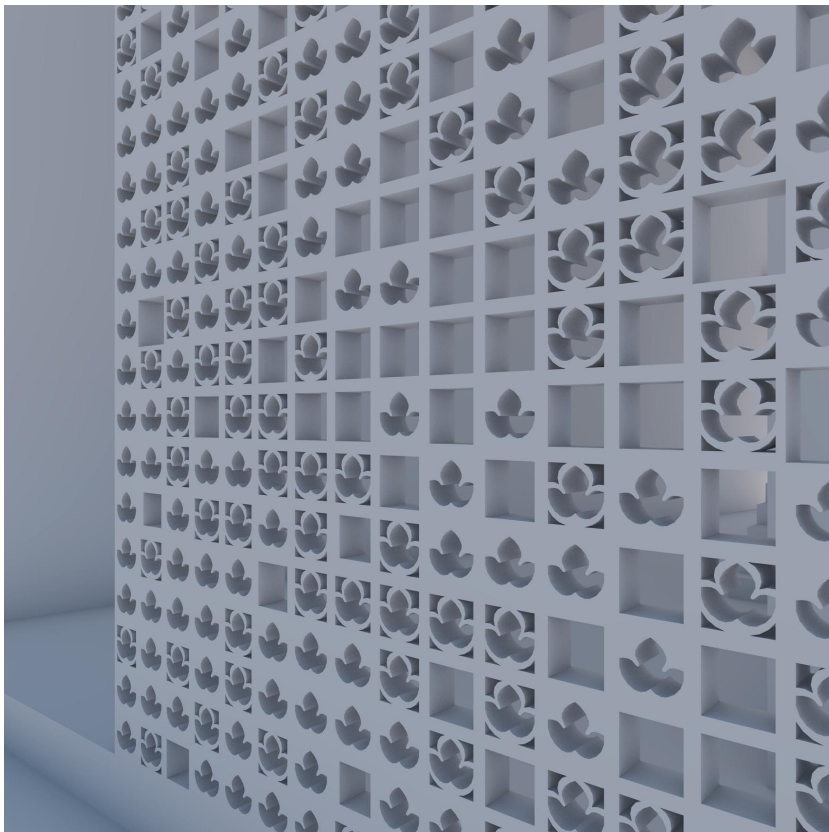

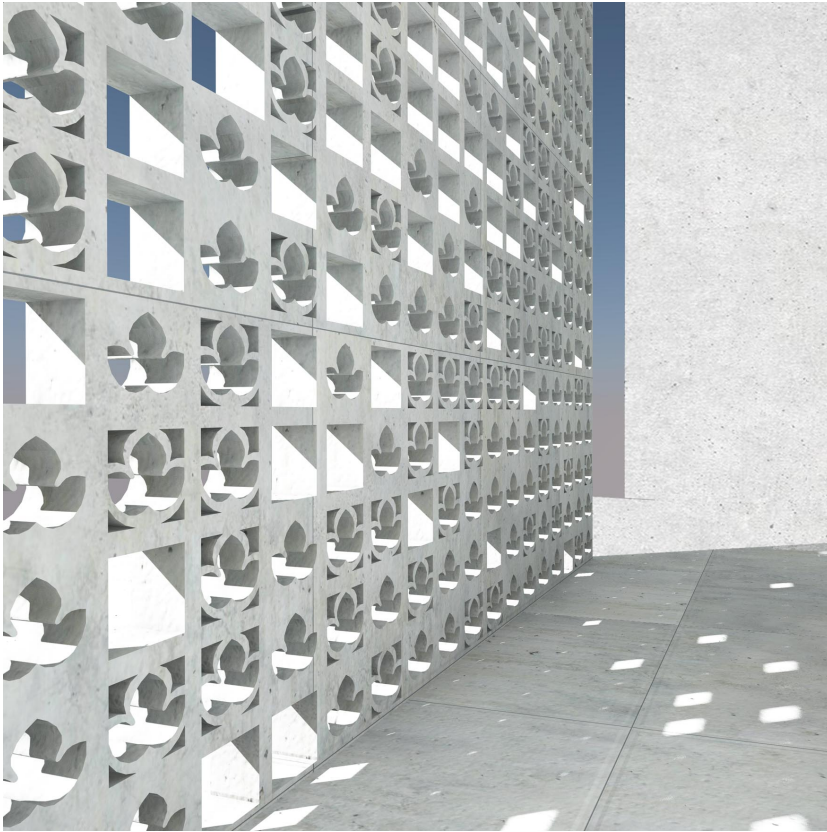
16. és 17. ábra: GFRC beton alkalmazási területei
 (forrás:
<https://theconstructor.org/concrete/glass-fiber-reinforced-concrete/4773/>,
<https://www.formglas.com>)

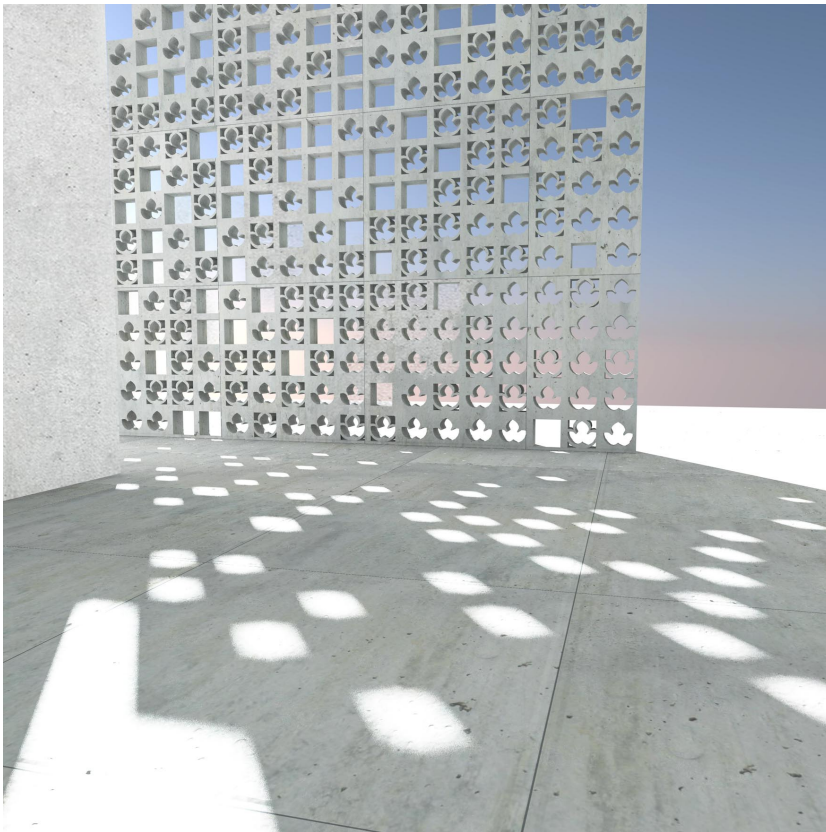

20. és 21. ábra: Az áttört fal
elemekből való összeállítása,
látványtervek

22. és 23. ábra: A fényvel és átlátással való játék, látványtervek

Források

- Owen Jones: Ornamentika – Népek, korok díszítőelemei, Cser kiadó, Budapest, 2019
- Ernst Múzeumi Fűztek 2. – Ornamentika és Modernizmus, Ernst Múzeum, Budapest, 2006
- Bagyinszky Marianna: Magyar népművészet, 2018
- Medgyaszay István: A vasbeton művészi formáiról, Ars Hungarica, 1909
- Potzner Ferenc: MEDGYASZAY ISTVÁN, A MODERN, Nemzeti Szalon
- Süle Ágnes Katalin: On The Functions Of Floral Decorations In The Houses Of Budapest Art Nouveau, Budapest, 2010
- Jolanda Jetten: On being peripheral: effects of identity insecurity on personal and collective self-esteem, 2001 december
- William James: The principles of psychology, 1890
- Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába, Osiris kiadó, Budapest, 2006
- Götz Eszter: Kiállítás Medgyaszay István 1932-es indiai fotóiból – cikk a Fotóművészet c. lapnak, 1998.
- A Bernard Knapp - Monumental Architecture, Identity and Memory, München, 2008
- Sara Berahman: Effective Factors in Shaping the Identity of Architecture, Middle-East Journal of Scientific Research, 2013
- Urban and Architectural Heritage Conservation, szerkesztette: Kabila Hmood, London, 2019, 4. fejezet: Maha Salman: Sustainability and Vernacular Architecture: Rethinking What Identity Is
- Mirilla Bonnes, Terence Lee: Psychological Theories for Environmental Issues, London, 2003
<https://www.archnet.org/sites/493>
- <https://theconstructor.org/concrete/glass-fiber-reinforced-concrete/4773/>,
<https://www.formglas.com>
- <http://www.thegrammarofornament.com>
- <http://www.musicart.hu/agoston/medgyaszay/index.htm>